

ВСТУП

Процес культурного відродження в Україні, що розпочався із здобуттям незалежності, вимагає об'єктивного відтворення історії української духовності, одну із складових частин якої становить філософська думка. Проте для адекватного осягнення специфіки української філософії та світоглядних основ, що її визначають, потрібне більш ґрунтовне вивчення способів філософування, історичних типів світогляду, стилів мислення, шкіл, форм та напрямків розвитку української філософської думки на різних етапах її формування. Дослідження та аналіз усіх цих чинників філософської культури повинен відбуватися, насамперед, з урахуванням національної культурної традиції, яку слід розглядати в контексті світової, передусім європейської, духовної історії. Такий підхід до історико-філософського процесу в Україні сприятиме подоланню однобічної схеми, яка досить довгий час панувала в нашій науці, з її зведенням історії філософії тільки до опозиції "матеріалізм-ідеалізм", а прогресивних тенденцій - до матеріалістичного напрямку. Це неминуче призводило до спотворення уявлень про розвиток та особливості української філософської думки.

Завдяки переосмисленню та логічній реконструкції історії української духовності стало можливим повернення до актуального культурного процесу творчості видатних українських діячів минулого - істориків, лінгвістів, філософів, письменників, поетів, політичних діячів, імена яких десятиліттями замовчувалися або дискредитувалися в Україні. Багато хто з них вже давно набув світового авторитету, але в себе на Батьківщині вони довгий час залишалися незваними, а їхні праці зберігалися в "спецхранах" і були недоступними для пересічного читача.

До цього кола вчених, яких широкий український загал тільки нещодавно відкрив для себе, належить і один із видатних істориків філософії, славіст, культуролог Дмитро Іванович Чижевський, людина дивовижної працездатності та енциклопедичної освіченості, котра своїми глибокими дослідженнями вітчизняної духовної спадщини зробила вагомий внесок у розвиток української культури в цілому. Діапазон його тематики багатогранний і різноманітний. Сюди входять ґрунтовні дослідження української літератури, характеристика української національної вдачі, аналіз творчої спадщини видатних українських діячів, виокремлення та розгляд різних культурних періодів, дослідження етапів формування та розвитку української філософської думки. Щодо останньої, то саме Д.Чижевському завдячуємо першою систематизацією історико-філософського процесу в Україні, яку він здійснив у своїх монографіях "Філософія на Україні (спроба історіографії)" та "Нариси з історії філософії на Україні", виокремивши таким чином українську філософію як своєрідну і неповторну ланку в національній культурі (започаткували цей процес К.Ганкевич та В.Щурат).

Крім цих ґрунтовних праць, серед його творчого доробку в галузі української філософії слід виділити й такі важливі за аналізом, тематикою дослідження та зібраним емпіричним матеріалом нариси, як "Платон в давній Русі", "Антична література в старій Україні", "Західноєвропейська філософія на Україні в XV-XVII ст.", "Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України", "Вплив філософії Шеллінга в Україні", "Філософія Г.С.Сковороди", "Праця в галузі філософії", "Куліш - український філософ серця", "До характерології слов'ян. Українці" - і це лише коротенький перелік його наукових праць, у яких досліджується процес зародження, формування та розвитку філософської культури в Україні.

З огляду на те, що основний масив своїх праць Д.Чижевський присвятив розглядові різних філософських ідей і течій, аналізу культурно-історичних періодів і творчої спадщини видатних постатей, він передусім є дослідником культурної історії східнослов'янських народів - істориком філософії та культурологом. Щодо власних філософських поглядів, то Д.Чижевський не був схильний розробляти їх у "чистому" вигляді, отож переважно доводиться спиратись на його ідеї, що містяться в тексті неявно або дані опосередковано. Хоча його окремі статті, такі, як, наприклад, "Етика і логіка", "Культурно-історичні епохи", "Про формалізм в етиці", "Початки і кінці нових ідеологічних епох" та деякі інші, можна віднести до теоретико-філософських, однак вони становлять скоріше виняток, ніж правило. Тому моя увага зосереджена не стільки на виокремленні теоретико-філософських поглядів самого Д.Чижевського, скільки, передусім, на розгляді його постаті як дослідника української філософської думки, а також на аналізі тих важливих аспектів, які були висвітлені вченим у цій проблематиці. До них слід віднести: характеристику українського національного характеру; філософське осмислення надбань доби Бароко та визначення її впливу на подальший розвиток українського духовного життя; висвітлення релігійно-містичного підґрунтя світобачення Г.Сковороди та систематизацію його поглядів; виокремлення "філософії серця" на українському ґрунті; з'ясування

ролі античних впливів у розвитку духовного життя в Україні; дослідження процесу сприйняття ідей німецької класичної філософії в академічному середовищі України першої половини XIX століття.

Обмеженість обсягу дисертаційної роботи не дозволила мені розглянути та проаналізувати інші аспекти наукової спадщини цього видатного вченого. Їхнє дослідження, можливо, становитиме предмет окремої праці.

Рівень наукової розробки проблеми

Дмитро Чижевський, учений і педагог, - добре знана й шанована в Європі постать. Він був дійсним членом Гейдельберзької й Хорватської академії наук, а також почесним членом багатьох наукових товариств. Проте в Україні його ім'я та праці були майже не відомі до останнього часу. Тільки на початку 90-х років творча спадщина Д.Чижевського починає повертатися на Батьківщину. Так протягом останніх років в Україні вийшли три його ґрунтовні монографії: "Нариси з історії філософії на Україні" (1992), "Історія української літератури від початків до доби реалізму" (1994) та "Антична філософія" (1995), а також ряд статей та наукових нарисів, які були опубліковані в різних періодичних виданнях, зокрема "Філософська і соціологічна думка", "Всесвіт", "Проблеми філософії", "Записки обласної наукової бібліотеки імені Дмитра Чижевського" та інших.

Тематична багатогранність праць Д.Чижевського відбилася в широкому спектрі науково-дослідницьких студій, у яких аналізується його творчий доробок. Отже, вивчення його робіт здійснюється не тільки в різних ракурсах, а й у різних ланках української культури, зокрема філософії, літератури, філології. Так, В.Лісовий у своїх нарисах виділяє онтологічні та гносеологічні підвалини світогляду Д.Чижевського, а також розглядає його філософію культури. Методологічні засади запропонованої вченим концепції розвитку історико-філософського процесу в Україні становлять один з аспектів дослідження В.Горського. А.Погорілий присвятив свою наукову розвідку характеристиці постаті Д.Чижевського як історика філософії. Осмислення Д.Чижевським української романтичної історіософії складає предмет досліджень С.Козака. Специфіка релігійно-містичного світобачення Г.Сковороди в культурологічній концепції вченого аналізується в статті І.Бетко: досліджуючи текст "Саду божественних пісень", авторка вважає цілком правомірною висунуту Д.Чижевським тезу про Г.Сковороду як містичного поета з притаманним йому містико-поетичним стилем, основні ознаки якого становлять універсалізм та антитетичність. Філософському осмисленню виділених Д.Чижевським культурно-історичних періодів, теоретико-пізнавальних засад художньої творчості як духовного життєтворення присвячено роботи М.Мариновича та Г.Сивокона. Г.Грабович у своїх ґрунтовних дослідницьких студіях аналізує висунуту Д.Чижевським концепцію періодизації історії української літератури, розглядаючи її позитивні й негативні боки. До історико-літературної періодизації Д.Чижевського звертається у своїх працях і О.Мишанич. Короткий біографічний нарис життя і творчого шляху видатного вченого подається в статтях О.Пріцака, І.Шевченка, В.Янцена.

Поштовхом до подальшого вивчення наукової спадщини Д.Чижевського стали Міжнародна наукова конференція до 100-річчя з дня його народження (Київ, 23-24 березня 1994 р.) та читання, присвячені пам'яті Д.Чижевського, які пройшли спочатку на батьківщині ювіляра - в Олександрії та Кіровограді, а потім продовжилися у Києві (17-19 жовтня 1994 р.).

Ушановуючи пам'ять видатного науковця, історика філософії, культуролога, ґрунтовного дослідника української літератури та першого систематизатора української філософії, на цих наукових заходах з промовама виступили такі відомі українські й зарубіжні вчені, як В.Александрович, В.Горський, Л.Довга, М.Дубина, В.Жмир, Т.Закидальський, М.Кашуба, С.Козак, А.Колодний, С.Кримський, О.Мишанич, Д.Наливайко, В.Нічик, Н.Поліщук, О.Пріцак, М.Скринник, М.Шкандрій, О.Толочко, Н.Яковенко, В.Яременко та інші. У виступах науковців наголошувалось на величезній ерудиції, широті погляду Д.Чижевського, вмінні глибоко проникати в культурні явища різних народів, а також підкреслювався його вагомий внесок у дослідження української духовної історії.

Проте в науковій літературі й досі відсутні систематичні історико-філософські дослідження, в яких би увага зосереджувалась на розгляді постаті Д.Чижевського як дослідника української філософської думки й відповідно аналізувався внесок вченого в розвиток цієї проблематики. Тому моя дисертаційна робота присвячується розглядові наукової спадщини Д.Чижевського саме під таким кутом зору.

Об'єктом дослідження є творча спадщина Д.Чижевського в сукупності усіх його робіт - історико-філософських, літературознавчих, культурологічних, філологічних, а також його викладацька та суспільно-наукова діяльність.

Предметом дослідження є праці Д.Чижевського, в яких розглядається розвиток історико-філософського процесу в Україні, визначаються риси української національної вдачі та аналізуються світоглядні засади видатних українських мисленників.

Мета та завдання дисертаційної роботи

Метою дослідження є розгляд наукової спадщини Д.Чижевського, аналіз його філософських поглядів, світогляду загалом, виявлення того нового, що вніс учений у дослідження розвитку філософської думки в Україні, та оцінка творчого доробку Д.Чижевського в контексті української духовної культури в цілому.

У зв'язку з цим перед дослідником постає ціла низка завдань:

- проаналізувати творчу спадщину Д.Чижевського, зокрема його праці, що стосуються зародження, формування і розвитку української філософської думки;
- з'ясувати методологічні засади, на які спирався вчений при розгляді філософського процесу в Україні;
- виокремити нові та оригінальні аспекти його досліджень цієї проблематики;
- спираючись на одержані при аналізі результати, визначити роль та місце Д.Чижевського в українській духовній культурі.

Методологічна і теоретична основа дисертації

Теоретичні засади дослідження сформовані вивченням та осмисленням широкого кола праць Д.Чижевського, зібраних співробітниками відділу історії філософії України Інституту філософії НАН України для видання чотиритомного зібрання творів Д.Чижевського, та сучасних досліджень наукової спадщини вченого, а також робіт вітчизняних та зарубіжних філософів, істориків, літературознавців, мистецтвознавців, релігієзнавців, істориків філософії.

Методологічною основою праці є загальнонауковий принцип об'єктивності та історизму, спираючись на який я намагалася уникнути однобічності, монологізму, спрощення та ідеологізації. Задля цього в процесі дослідження бралися до уваги точки зору багатьох учених та розглядалися різні аспекти філософського процесу в Україні.

Крім того, у своїй праці я використовувала культурологічні та методологічні розробки з історії української філософії, що містяться в дослідженнях І.Бичко, С.Бондаря, Т.Голіченко, І.Іваньо, Я.Ісаєвича, В.Литвинова, М.Лука, В.Нічик, А.Пашука, І.Пістрого, Я.Стратій, В.Шинкарука.

Українська духовна історія, однією із складових частин якої є українська філософія, на мою думку, повинна розглядатися у двох аспектах: як цілком самобутня культура, що має своє глибоке коріння, і водночас як частка європейської культури (що неодноразово підкреслював у своїх працях Д.Чижевський). Адже європейську культурну спільноту не можна зрозуміти без урахування внеску слов'янських народів, зокрема українського.

На цьому тлі осмислення українознавчих праць Д.Чижевського відбувається за допомогою висвітлення взаємодії різних національних філософських культур з українською шляхом виокремлення певних взаємовпливів, ретрансляцій та запозичень, а також за допомогою компаративного методу, який поєднує в собі синхронічний підхід з рухом "углиб", у простір даної традиції чи культури. Вибрана метода аналізу праць Д.Чижевського дозволила зосередити увагу на глибинних ідеях ученого щодо формування та розвитку української філософської думки та подати його інтерпретацію становлення філософської культури в Україні.

Наукова новизна дослідження

Оригінальний внесок роботи до історико-філософської науки полягає в тому, що шляхом аналізу творів Д.Чижевського висвітлюються теоретичні засади наукового розгляду історії української філософської думки як самостійної дисципліни, як особливої галузі світового культурного процесу. Відповідно простежується взаємодія української філософської культури з іншими національними культурами. З огляду на це визначається й місце Д.Чижевського в українській духовній історії та значення його творчості для розвитку української культури взагалі.

Основні елементи новизни:

- Дисертація є першим систематичним історико-філософським дослідженням комплексу українознавчих праць Дмитра Чижевського в їх цілості.
- В дисертації з'ясовано певні методологічні засади, на які спирався вчений при розгляді української філософської думки: віднесення української культури до середземно-європейської традиції; розуміння історико-філософського процесу в Україні з погляду характеристики найвизначніших історичних епох (князівська доба, епоха Бароко та романтичні часи), видатних мисленників (Г.Сковорода, П.Юркевич, Т.Шевченко, П.Куліш, М.Гоголь) та народного світорозуміння; поєднання компаративного підходу з виділенням глибинних архетипів української духовності. - Доведено тезу Д.Чижевського про те, що Бароко для України було не просто окремим стилем у мистецтві, а становило своєрідну епоху, яка мала значний вплив на формування ментальності українського народу і на подальший розвиток його духовної історії.
- З'ясовано, що дослідження творчого доробку видатних діячів української культури привело Д.Чижевського до висновку, що в розвитку української духовної історії вагомим місцем посідає "філософія серця". Аналізуючи тезу, висунуту вченим, я прийшла до висновку, що вона потребує більш детальної розробки і, тому я пропоную свою систематизацію "філософії серця", виокремлюючи в ній три аспекти: психологічно-емоційний, загальнохристиянський та символіко-антропоцентричний, пов'язаний з "внутрішньою людиною серця", що має саме українську специфіку (беручи при цьому до уваги той факт, що іноді важко провести чітку межу між зазначеними аспектами).
- Аргументовано, що історико-філософські дослідження Д.Чижевського виходять за межі його "Нарисів історії філософії на Україні", свідченням чого є, зокрема, його дослідження античної традиції в історико-філософському процесі України. Показано, що в суто філософському аспекті це дослідження є важливим для подальшої розробки даної проблематики в сучасній українській філософській літературі. Особливо евристичним є в цьому плані дослідження Д.Чижевським впливів грецької філософії в східнослов'янському регіоні.

Теоретичне та практичне значення роботи

Проведений історико-філософський аналіз творчої спадщини Д.Чижевського, зокрема його досліджень української філософської думки, висвітлює вагомий внесок вченого в розвиток української духовної історії. Отже, одержані в ході дисертаційної роботи результати дають можливість збагатити загальне уявлення про особливості формування та розвитку філософського процесу в Україні.

Основні положення дисертації можуть бути використані для подальшого історико-філософського аналізу української духовної культури, для підготовки лекційних та семінарських занять при вивченні курсу історії філософії України, в розробці навчальних посібників з історії української культури, а також для читання спецкурсів.

Апробація дослідження Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано в брошурі "Філософія Григорія Сковорода в осмисленні Дмитра Чижевського", у збірках наукових статей та журналі "Філософська і соціологічна думка". Про окремі результати дослідження автор повідомляв у доповідях на міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-річчю із дня народження Дмитра Чижевського (Київ, березень 1994 р.), на міжнародній науковій конференції "Духовність середньовічної Європи: Схід-Захід" (Одеса, травень 1994 р.), на Третньому Міжнародному Конгресі Україністів (Харків, серпень 1996 р.).

Структура дисертації

Структура і послідовність викладення матеріалу обумовлені логікою дисертаційного дослідження, яка впливає з поставленої мети й основних завдань роботи. У відповідності з цим дисертація складається із вступу, двох розділів та висновку. У вступі окреслюються та обґрунтовуються загальні принципи дослідження та його актуальність. У першому розділі з'ясовуються методологічні засади, на які спирався Д.Чижевський при розгляді філософського процесу в Україні, а також висвітлюється ряд його сутєвих здобутків у дослідженні української філософської думки. Другий розділ присвячено висвітленню внеску вченого у дослідження впливів ідей європейської філософії, зокрема античної та німецької класичної філософії, на розвиток філософської культури в Україні.